

Антична зала

Микола АЛЕКСАНДРА,
кандидат історичних наук,
Сергій ГОЛОВАНОВ,
кандидат педагогічних наук,
Оксана ЧЕРЕВКО,
кандидат історичних наук,
НПУ ім. М.П. Драгоманова.

РИМСЬКІ ІМПЕРАТОРИ ОКТАВІАН АВГУСТ І НЕРОН В ЗОБРАЖЕННІ АНТИЧНИХ ІСТОРИКІВ (Матеріал до теми «Утворення Римської імперії в I-II ст. н.е.» з курсу **всесвітньої історії, 6 кл.**)

I. Античні історики про римського імператора **Октавіана Августа**.

Першим римським імператором більшість істориків вважають **Октавіана Августа**, який заснував політичну форму державного управління під назвою «принципат». Особливість її полягала в тому, що принципат містив у собі значне число залишкових ознак республіканського державного ладу, зокрема, зберігалася виборність державних посад — магістратур, а також політична роль Сенату. Разом з тим, триває формування нових державних органів, не властивих республіканській формі правління, — йшло складання бюрократичного апарату імперії, запроваджуються посади префектів, формується преторіанська гвардія як опора імператорської влади. Державних чиновників тепер ніхто не обирав, вони призначалися від імені імператора.

Звичайно, процес формування принципату як особливої форми монархічного правління відбувався поступово, протягом майже двох століть (I-II ст. н.е.). Доречно буде поставити учням запитання: *Чому Римська республіка була замінена монархічною державою?* Підсумовуючи обговорення відповідей учнів, вчителі варто зазначити, що Римська республіка, починаючи з середини II ст. до н.е., вже не відповідала інтересам панівних верств провінціального суспільства. Чому ж так трапилося? Довгий час Римська держава, розширюючи свою територію, розвивається в межах однієї общини. Державний апарат складається з виборних урядовців, закони ухвалюються на народних зборах усіх громадян. Громадська земля надавалася не у власність, а лише у користування, тобто без права відчуження.

Але згодом Римська держава підкорила більшість народів басейну Середземномор'я, перетворивши їх території у свої провінції (власне, колонії). На цих завойованих територіях осідали римські та італійські громадяни, яким надавалися тут значні площі орної землі, яка вилучалася у місцевого населення за правом завоювання. Однак розвиток ремесла, торгівлі та лихварства неминуче спричиняв складання в середовищі підкореного населення прошарку заможних та багатих провінціалів, які з економічних муркувань підтримували римсько-італійських завойовників і навіть ставали опорою панування останніх. Та політичний устрій Республіки не враховував інтересів провінціальних багатіїв. Тому останні поволі розпочинають боротьбу проти римського Сенату, який за попередній час зосередив у своїх руках політичну владу. Протягом періоду громадянських воєн відчувалося праг-

Октавіан
Август

нення змусити силою Римський Сенат поступитися частиною привілеїв та допустити до влади і державного управління провінційних багатіїв. Тому, підводячи підсумок обговоренню, вчитель зазначає, що Республіка не відбивала інтереси значної та впливової частини населення, тому якнайширше врахувати інтереси більш широких верств громадянського населення мала саме монархічна форма правління.

В цілому, цю зміну політичного ладу слід оцінювати позитивно з точки зору логіки історичного розвитку суспільства. Певний час вона сприяла економічному та соціально-культурному розвитку провінцій, хоча не можна не визнати, що централізація влади, яка сталася при встановленні монархічної форми правління, привела до втрати демократичних здобутків Римської республіки, до усунення громадян від державних справ. Посада імператора не була виборною, формально правителя проголошував Сенат, іноді під тиском збройних сил — римських легіонів (т.зв. «солдатські імператори»).

Автори цієї статті не ставили собі за мету надавати аналізу політичну діяльність Октавіана Августа і Нерона, оскільки ця проблема достатньо висвітлена в історичній та монографічній літературі [1]. Ми вважали, що наше завдання полягає у наданні допомоги вчителю при висвітленні на уроці осіб імператорів, зокрема першого, та визначенні історичної оцінки їх правління. При цьому не можна не враховувати думки античних істориків [2]. Так, Светоній Транквілл не дає однозначної оцінки діяльності Октавіана Августа. Цей видатний політичний діяч періоду другого триумвірату та періоду правління імперією — начебто дві різні людини. У першому випадку він постає жорстокою, аморальною, безжальною та підступною людиною, тоді як у другому — це мудрий, розважливий правитель, який припинив громадянську різанину в державі, сприяв стабільності та встановленню громадянського миру. Багато зроблено було і у справі розбудови самої столиці (імператор, за відомим виразом, перетворив її «з цегляної у мармурову»). Суперечливу оцінку діяльності Августа подає Корнелій Тацит у своїх «Анналах». Спочатку римський історик перераховує його почесні посади і звання, підкреслюючи любов Октавіана до свого прийомного батька (Гая Юлія Цезаря — авт.), яка начебто підштовхнула його до участі в громадянських війнах з метою помсти за вбивство Цезаря. Відзначається його відмова від диктаторської влади. Тацит підкреслює, що Октавіан застосовував насильство лише з метою встановлення миру в державі. Але потім настає черга негативних оцінок. Той же Тацит стверджує, що любов до батька і жадоба помститися за його смерть були тільки приво-

дом для початку боротьби за владу; історик засуджує вчинки Октавіана під час перебування у складі триумвірату [3].

Найбільш глибокий та ретельний аналіз особи Октавіана Августа як політика подає античний історик Діон Кассій у своїй праці «Римська історія» [4]. У його словах проглядає засудження Августа за приниження Сенату, адже перший зосередив у своїх руках республіканські магістратури, що видає прагнення Августа до одноосібного правління [5]. Так, Діон Кассій згадує про бесіду Октавіана зі своїми радниками — Марком Агриппою та Гаєм Цільнієм Меценатом — відносно вибору форми правління, під час якої Агриппа радив відновити республіканський лад, тоді як Меценат наполягав на встановленні монархії. Більшість дослідників вважають, що за точкою зору Мецената Діон Кассій приховує власну позицію щодо цього питання [6]. При цьому варто пояснити учням, що достатньо складно однозначно оцінити особу Августа і як принцепса, і як людини. Письмові джерела, сучасні його правлінню, подають викривлені, кон'юнктурні відомості, у них найчастіше Август постає у прикрашеному вигляді борця за республіку, справедливим, гуманним правителем. Відомості ж Светонія Транквілла визначають його особу як «політичного актора», який протягом довгих років грав «комедію життя» і який перед смертю спитав у друзів, «чи добре він зіграв комедію життя?» Якщо добре, завершив він, поаплодуйте і проведіть нас добрим напуттям [7].

Мавзолей Октавіана Августа

2. «Божественний Нерон».

Римський імператор Нерон (54-68 рр.) був однією з найбільш одіозних постатей римської держави. Імператором його зробили — його мати Агриппіна Молодша і преторіанська гвардія.

Сталося так, що за часів правління попереднього імператора Клавдія у державних справах помітно зросла роль вільновідпущеників. Так секретар імператора Клавдія Нарцис і завідуючий фінансами Паллант стали досить помітними коліщатами римської дер-

жавної машини. Зокрема, Нарцис силою свого впливу домогся розлучення, а потім і страти дружини свого імператора — Мессаліни, яка набула скандальної відомості своєю аморальною поведінкою. Паллант спромігся згоди оводіволого імператора одружитися на власній племінниці Агріппіні Молодшій [8].

Ставши дружиною імператора Клавдія, Агріппіна добилася усиновлення Клавдієм її одинадцятирічного сина Нерона. Виховання Нерона було довірено видатному філософу-стоїку по імені Сенека. В сімнадцятирічному віці Нерона було оголошено нареченим дочки Клавдія Октавії. Агріппіна рішуче рвалася до влади. Її вороги розпочали проти неї низку інтриг. Ситуація набувала все більшої напруги. Відчувши своє хитке становище, Агріппіна вдалася до рішучих дій. Клавдія було отруєно білими грибами, які дружина власноручно піднесла чоловікові. Так Неронові було розчищено шлях до влади. Преторіанська гвардія проголосила його імператором [9].

Перші п'ять років свого правління Нерон, по суті, був іграшкою в руках своєї амбіційної матері Агріппіни. Не претендуючи на реальну владу, молодий імператор захоплювався видовищами, спортивними та музичними змаганнями, марив гладіаторськими іграми. За таких умов державою фактично правили мати імператора, Агріппіна, його наставник — філософ Сенека, та начальник імператорської варті — Афраній Бур. Коли Нерон подорослішав, вороги Агріппіни таємно почали налаштовувати його проти матері. Занепокоєна Агріппіна спробувала залякати сина тим, що передасть владу його зведеному брату Британніку. Переляканий Нерон вдався до розправи з братом, якого було отруєно. Невдовзі від реальної влади були усунені Агріппіна і Паллант. Проте Нерон не міг себе почувати спокійно, поки його матір була жива. За допомогою свого дядька Анікета Нерон організував вбивство своєї матері. Їй було влаштовано поїздку на розкішному імператорському кораблі, який завдяки спеціальному пристрою мав розвалитися в морі. Корабель дійсно розвалився, але Агріппіна врятувалася. Тоді Неронові довелося надіслати до неї найманих вбивць [9]. Римському народові і сенату Нерон надіслав повідомлення, у якому Агріппіна звинувачувалася у змові проти нього. А коли вона зрозуміла, що змова не вдалася, то з відчаю наклала на себе руки. Наляканий

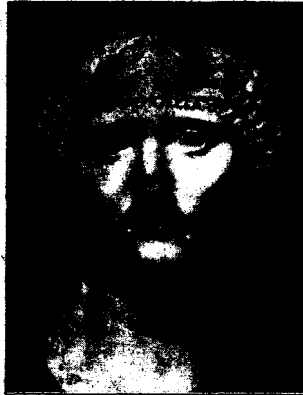
сенат з надмірною радістю вітав імператора з щасливим урятуванням від смертельної небезпеки, приносив богам подяки, приховавши під цією радістю своє збентеження і страх.

Невдовзі Нерон звинуватив дружину Октавію в подружній невірності і наказав її вбити. Подібна ж доля спіткала і вихователя могутнього імператора, філософа Сенеку. Звинувачений у змові проти Нерона, щоб уникнути слідства і допитів Сенека змушений був покінчити життя самогубством [10]. Невдовзі після цього було страчено також Афранія Бур. Тепер імператор, втративши найменше почуття милосердя, карав і страчував людей без міри і розбору.

В 64 р. Нерон відсвяткував десятиліття свого правління. Свято було відзначено велетенською пожежею міста Рим,

організованою за наказом імператора. Сам він милувався видовищем палаючого Риму з балкону свого палацу на Палатинському пагорбі і, відчуваючи з цього приводу піднесення, складав вірші про загибель Трої. Таке безглуздя викликало вибух шаленого гніву у мешканців міста. Держава опинилася перед загрозою повстання. Щоб відвести від себе обурення і гнів римського плебсу, Нерон перекинув відповідальність за пожежу на прибічників ранньохристиянської релігії — іудео-християнські секти. Повсюди почалися розправи з безневинними людьми. Християн піддавали жахливим тортурам: здирали заживо шкіру, живцем спалювали на хрестах, віддавали на поїдання хижим звірам у цирках.

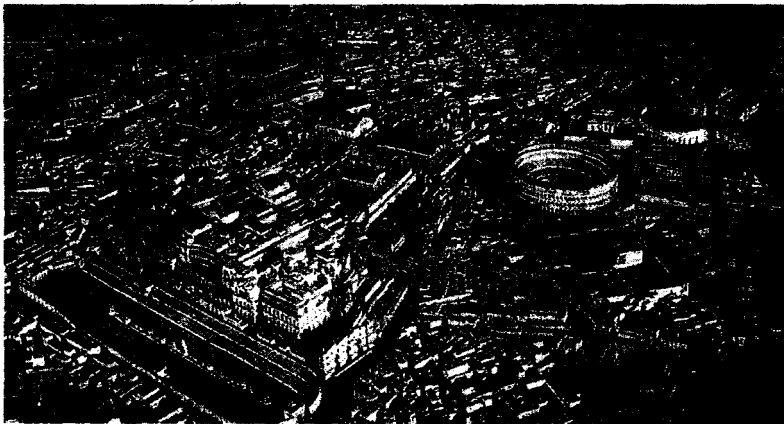
Врятувавшись від тимчасової небезпеки повстання, імператор самозахоплено поринув у вир розваг, видовищ і свят. Для римського народу були влаштовані гладіаторські ігри, театральні, музичні змагання, біг колісниць. У деяких видовищах Нерон особисто брав участь. Йому навіть подобалася роль гладіатора, актора чи колісничного більше, ніж посада імператора. Звичайно, судді та глядачі присуджували перемогу на цих змаганнях виключно Нерону. Якимось в Греції під час змагання колісниць Нерон, який правив квадригою (четвіркою коней), на повороті випав з колісниць. Слуги і вярта швидко підвели його на ноги, але через жахливі травми імператор не зміг продовжити змагання. Це не завадило грекам-суддям присудити йому «перемогу». Вдячний Нерон дарував за це всім суддям громадянські права, а населення Греції було звільнено від податків

Агріппіна Молодша,
мати Нерона

Імператор Нерон —
актор на троні

Рим часів розквіту Імперії. Макет. На тлі житлових будівель виділяються Великий цирк (на передньому плані ліворуч), Колізей і акведук Нерона.

[11]. Про жорстокість і безжальність Нерона свідчить ще один випадок. В 61 р. префект Риму Педаній Секунд був убитий в своєму будинку власним рабом. Як писав античний історик Корнелій Тацит, Секунд був убитий за те, що отримавши від раба викупні гроші, відмовився відпустити його на волю. За римськими законами, при вбивстві римського громадянина у власному будинку страті підлягали всі раби, які на той час перебували в домі, незалежно від того, були вони свідками злочину, чи ні. Попри всі благання та вмовляння, Нерон наполіг на виконанні закону, і всі 400 рабів були страчені.

Уряд Нерона намагався проводити активну зовнішню політику на Сході, де єдиним серйозним суперником Римської імперії залишалася Парфянська держава. Від часу правління попередника Нерона, імператора Клавдія, який займався підкоренням Британії, справи на Сході були вкрай занедбані. Цим скористався парфянський цар Вологез. З метою зміцнити свій вплив в сусідній Вірменії він поставив там царем свого брата Тіридата. Вірменія і до цього завжди була «яблуком розбрату» між Римом і Парфією. Рим вбачав у Вірменії плацдарм для нападу на Парфію, тоді як для Парфії вона була чудовим шляхом до римських володінь в Азії. Тривала боротьба за Вірменію, у якій Нерон не досяг рішучих успіхів, завершилася компромісом: в 63 р. Тіридату поверталося корона Вірменії, яку він, як підлеглий Риму, отримав з рук Нерона, Римською провінцією було оголошено також Понтійське царство.

Але ці дуже сумнівні успіхи зовнішньої політики Нерона були перекреслені в 66 р., коли сталося могутнє повстання проти римського панування в Іудеї. В той же час в Галлії населення також повстало проти римлян. Дуже скоро до повсталих галлів приєднався правитель римської провінції Іспанії Гальба. Розгуб-

лений Нерон поспіхом шукав виходу з становища, пропонуючи безглузді варіанти рішення (серед його проєктів був і такий, за яким Нерон намагався підкорити бунтівників силою свого артистичного співу). Іноді він, тяжко зітхаючи, говорив, що на крайній випадок, як втратить владу, він проживе за рахунок свого мистецтва [12].

Останнього удару надіям імператора завдало повстання імператорської варти — преторіанців, які були надією і останнім захистом Нерона. До них приєднався і римський сенат, ухваливши постанову про усунення Нерона від влади. Скинений з трону імператор вдався до втечі. Відчувши, що наближається погоня, Нерон змушений був заколотися

мечем. Завдавши собі удару Нерон вигукнув: «Якого великого артиста втрачає в мені людство» [13]. Навіть перед обличчям смерті він не припинив лицедійство та позування. Він ще дихав, коли в приміщенні увірвався центуріон, який очолював погоню. Цей офіцер припав на коліно і затиснув йому рану своїм плащем, вдаючи прагнення допомогти Неронові. Той промовив: «Пізно!», а потім додав: «Ось вона вірність». З цими словами Нерон помер [14].

Так закінчилося життя і правління кривавого чудовиська, яким був Нерон. Навіть скульптурний портрет імператора всім своїм виглядом викриває його підозрілість, неврівноваженість, підступність. Про жорстокі вади цієї людини свідчить його важкий погляд та міцно затиснуті губи.

Легіонер: опертя і острах Імперії

Примітки

1. Утченко С.Л. Древний Рим. События. Люди. Идем. — М., 1990. — С.49.
2. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати Цезарей. — М., 1990. — С.49.
3. Утченко С.Л. Древний Рим. События. Люди. Идем. — М., 1990. — СС.191-192.
4. Хрестоматия по истории Древнего Рима. — М., 1962. — СС.520-527.
5. Там само. — СС.529-530.
6. Бокщанин А.Г. Источниковедение Древнего Рима. — М., 1981. — С.104.
7. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати Цезарей. — М., 1989. — С.77.
8. Стародавній Рим. Книга для читання. — К., 1952. — СС.220-221.
9. Там само. — СС.221-222.
10. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. — М. 1990. — С.164.
11. Там само. — СС.165-166.
11. Там само. — С.160.
12. Стародавній Рим. Книга для читання. — С.233.
13. Там само.
14. 10. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. — М. 1990. — СС.172-173.